

Gracijano Kalebić

Zagrad 7, HR-21315 Dugi Rat
kgracijano@yahoo.com

Sloboda i otuđenje

O mišljenju Gaje Petrovića

Sažetak

Djelo Gaje Petrovića u vrhu je europske filozofije 20. stoljeća. On je bio (jedan od) najznačajnijih i najpoznatijih hrvatskih filozofa. Petrović u svojem opsežnom djelu polazi od ontologije i antropologije dospijevajući preko logike do filozofije povijesti i povijesti filozofije. Referira se na neke najvažnije suvremene filozofe, osobito na Martina Heideggera, a u središtu je mišljenje Karla Marxa. Petrović analizira Marxovo nasljeđe i vrlo ga uspješno razvija te primjenjuje na svoju metafilozofsku koncepciju kojom daje doprinos razrješavanja nekih od temeljnih pitanja suvremenog čovjeka kao što su sloboda, otuđenje, samootuđenje i mogućnost autentičnoga ljudskog bivstvovanja.

Ključne riječi

Gajo Petrović, filozofija, marksizam, autentično bivstvovanje, sloboda, otuđenje, samootuđenje, humanizam

Pristup djelu Gaje Petrovića

Stvaralaštvo Gaje Petrovića bilo je izuzetno plodno i svestrano. On je promišljao sva bitna pitanja filozofije. Nije se ograničio ni na pojedine discipline niti se svrstao pod pojedine pravce ili škole filozofskog mišljenja.¹

Petrović je bio marksist koji nije marksizam shvaćao kao jednu od filozofskih škola ili jednu od mnogih političko-ekonomskih doktrina. Pripadanje marksističkoj tradiciji razumijevao je kao suživljenje s onima koji žele slobodnog, neotuđenog čovjeka, a svoje promišljanje takvog čovjeka i njemu primjerenog društva temelji, prije svega, na misaonoj baštini Karla Marxa.

Petrović započinje svoje stvaralaštvo radikalnom kritikom staljinizma. Prokazujući ga kao Marxu strani način mišljenja, Petrović je ogolio istinu staljinizma i otkrio njegovu metafizičku prirodu. Prema Petroviću, staljinizam

1

Petrović u završnim poglavljima *Logike* piše o ograničenjima disciplinarnog pristupa filozofiji. Stavljajući u složenici *filozofske discipline* riječ 'discipline' pod navodnike, Petrović relativizira smisao i značenje tog pojma, te nakon precizno izvedene argumentacije zaključno naglašava: »Zato je podjela filozofije na discipline dopuštena samo ako pri tome stalno vodimo računa o povezanosti u jednu 'disciplinu' izdvojenih filozofskih pitanja s

onima koje smo uključili u druge. Filozofske 'discipline' ne smiju se shvatiti kao zidovi kojima su filozofska pitanja izolirana jedna od drugih.« (Gajo Petrović, *Logika*, Školska knjiga, Zagreb 1964.,¹ str. 233.) Petrovićeva *Logika* je samo formalno gimnazijski udžbenik, koji u dijelu »Metode spoznajek«, a posebno u »Dodatku«, ima elementa sistematskog spisa, odnosno obrisa filozofskog sustava.

predstavlja najočitiiji oblik negacije Marxa i njegova mišljenja. Suprotno staljinističkim nastojanjima, Petrović nastoji i inzistira na novom mišljenju, otvorenom, slobodnom mišljenju koje, respektirajući tradiciju zapadnog mišljenja, smjera prema novim putovima oslobađanja od metafizičkih okvira i stiješnjnosti, a otvorenog pitanju i istini bitka, baš poput predsokratovskih mislilaca.

Tumač Petrovićeva djela Veselin Golubović smatra

»... da se kao vodeće pitanje mišljenja Gaje Petrovića ispostavlja *pitanje o mogućnosti revolucije*. A to je pitanje najprije, krajem pedesetih godina, formulirano kao *pitanje o mogućnosti čovjeka* (prikazujući se, doduše, kao interpretacija Marxova shvaćanja čovjeka).«²

U mišljenju Gaje Petrovića provlače se kao crvena nit pojmovi oko kojih i kroz koje oblikuje novo mišljenje kojega je glavna intencija stvaranje svijeta očovječenog čovjeka. Pojmovi *otuđenje, stvaralaštvo, praksa, sloboda, istina, povijest, revolucija, bitak, čovjek, kritika, utopija*... svojevrsan su konceptualni temelj na kojem nastaje Petrovićevo djelo.

Petrovićevo mišljenje okrenuto je čovjeku kao osobitom modusu bitka. Iz te bitne antropocentričke orijentacije njegova mišljenja proizlazi i potreba promišljanja tih za njegovo mišljenje bitnih pojmova. To što je njegovo mišljenje bitno okrenuto čovjeku ne znači da ga je moguće svesti samo na antropologiju, dapače, ono nadmašuje bilo kakvu disciplinarnu razdiobu, pa i filozofiju kao takvu, jer preko čovjeka i kroz čovjeka zahvaća i smjera prema pitanju smisla bivstvovanja uopće. Petrović se ne zaustavlja ni na toj ontološkoj razini, već traga za korjenitom preobrazbom čovjeka u svjetlu bitka, prema onome gdje čovjek još nije bio, a što Ernst Bloch u *Principu nade* naziva »zavičaj«.³

Petrović je inzistirao na razjašnjavanju i razvijanju spomenutih pojmova. Taj metodološki postupak, koji nije završavao epistemološko-semantičkim zaključcima, nego i novom spoznajnom kvalitetom, omogućio mu je da pri razmatranju istine čovjeka i istine bitka respektira prethodnike. Njegova pripadnost tradiciji tzv. zapadnog mišljenja ne podrazumijeva puko hermeneutičko razumijevanje, a ni bilo kakvu kompilaciju, nego dijalog i s vodećim misliocima tradicije i s vodećim suvremenim misliocima.

Kad kažemo da se njegovo mišljenje nije zaustavljalo niti zadovoljavalo na epistemološkoj ili semantičkoj razini, mislimo pritom prvenstveno na to da je ono »spekulativno« (Milan Kangrga). Ono nije samo i nije u bitnome filozofsko, nego spekulativno jer je – prema Kangrgi – novovjekovna filozofija »u svojoj bitnoj liniji spoznajno-teorijska«.⁴ Kangrga ističe:

»A razlika između filozofije i spekulacije upravo je tu: ono iz čega nešto jeste – po čemu nešto jeste. Ono prvo je filozofska pozicija, a ovo drugo je spekulativna pozicija.«⁵

Polazište Petrovićeva promišljanja čovjeka

Polazište Petrovićeva promišljanja čovjeka vezano je uz Karla Marxa. On je uvidio snagu Marxova pristupa čovjeku koji se, za razliku od tolikih mnogih do tada, nije gubio u fikcionalnim tvorevinama metafizike, nego je, prilazeći čovjeku, nastojao izraziti njezinu istinu. Istina se čovjeka pak ne može postaviti u odnos promišljanja, na metafizičkoj razini, jer je metafizika antipod istini. Ona se, doduše, može tematizirati, više ili manje uspješno, u filozofskom (spoznajnoteorijskom) horizontu, međutim, u relevantan se odnos s njom ula-

zi tek postavljanjem pitanja njezine mogućnosti, odnosno na spekulativnoj razini.

Petrović je uvidio da se bitno pitanje o čovjeku kao bitnoj temi ne može postavljati u spoznajno-teorijskom obliku, nego ponajprije spekulativnom. Petroviću je pitanje o mogućnosti čovjeka bilo iskonsko spekulativno pitanje.

Pitanje o mogućnosti čovjeka Petroviću je bilo u vrijeme njegova postavljanja ne samo pokušaj misaonog razjašnjenja mogućnosti čovjeka, nego i mnogo više od toga, naime, to je bilo početak djelovanja u smjeru radikalne humanizacije i praktičkog okretanja prema stvaranju svijeta dostojnog čovjeka. Baš kao i danas, i onda je čovjek zahvaljujući vladajućim, dominantnim, društvenim odnosima, bio neslobodan.

Petrović je, uočavajući planetarnu istinu neslobode čovjeka, nastojao djelovati u smjeru njegova oslobođenja. Kako je upravo Karl Marx prvi (i do sada nenadmašno najbolje) bitno promislio razloge i uvjete te neslobode te opisao njezinu narav, Petrović je svoje promišljanje i djelovanje oslobođenja fundirao velikim dijelom u Marxovoj misaonoj baštini. Petrović je uočio da je istina, odnosno glavno obilježje čovjeka građansko-kapitalističke epohe, u kojoj je i sam živio i u kojoj mi danas živimo – otuđenje.

Kapitalističko društvo danas, baš kao i onda, baca čovjeka u ropstvo, a prirodu uništava. U društvu u kojemu neće postojati dominacija čovjeka nad čovjekom i u kojemu neće produkti metafizičke (lažne) svijesti i otuđenog bitka (fetišizirani i slijepo obožavani) određivati i upravljati društvenim odnosima i samim time individualnim životima, moguće je govoriti o mogućnosti za razvoj neotuđenog, dakle slobodnog čovjeka. U analizi pojma i stvarnosti otuđenja, Petrović, za razliku od gotovo svih drugih filozofa i sociologa svoga vremena i prostora, otuđenje zahvaća u njegovoj biti, u njegovim korijenima. Zahvaljujući iznimnoj spekulativnoj moći, Petrović u svojim djelima otkriva ne samo značajke nego, prije svega, mogućnosti nastanka i razvoja otuđenja. Stoga nas ne treba čuditi što je Petrović prionuo i studiju Heideggera.⁶ Međutim, Petrović nije ostao samo na proučavanju Heideggera već se vrlo brzo istaknuo kao odličan poznavatelj Heideggerova mišljenja kod nas i, što je još važnije, kao jedan od rijetkih filozofa u nas koji je u to vrijeme bio ravnopravan sugovornik tom velikom misliocu.

Bitna značajka Petrovićeve traganja za ostvarivanjem čovjekova autentičnog bivstvovanja podrazumijeva promišljanje realizacije postojećih čovjekovih mogućnosti i stvaranje novih mogućnosti. I tu mu je od bitne važnosti Marxovo mišljenje.

2

Veselin Golubović, »Filozofija i mišljenje novog: naznake o vodećem pitanju Gaje Petrovića«, u: *Zbilja i kritika: posvećeno Gaji Petroviću*, Antibarbarus, Zagreb 2001., str. 41.

3

Usp. Ernst Bloch, *Princip nada*, sv. III, Naprijed, Zagreb 1981., str. 1637.

4

Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam: predavanja*, FF Press, Zagreb 2008., str. 15.

5

Isto, str. 26–27.

6

U tom smislu Petrović piše, među ostalim, i sljedeće: »Upravo u temeljnom projektu Heideggerovog mišljenja oni su (pojedini praksisovci, uključujući Petrovića – op. a.) pronašli ono najzanimljivije i najvažnije. Tako su oni u Heideggerovom *Sein und Zeitu*, u njegovoj koncepciji fundamentalne ontologije otkrili misaoni projekt veoma blizak onome što su ga sami pokušali elaborirati polazeći od Marxa. Prije nego filozofi prakse (iako svakako ne prije Marxa), Heidegger je pokušao unutrašnje povezati u jednu cjelinu pitanje o bivstvovanju i pitanje o čovjeku.« (Gajo Petrović, *U potrazi za slobodom: povijesno-filozofski ogledi*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1990., str. 164.)

Filozofija i marksizam

Petrović je među prvima u svijetu isticao važnost pluralističkog pristupa Marxovim radovima. Za njega je bez dvojbe Marx mislilac novog, slobodnog čovjeka, koji u permanentnoj realizaciji svojih mogućnosti i stvaranju novih, a u horizontu autentičnog bivstvovanja biva oslobođen svih njemu neprimjerenih i štetnih oblika bivstvovanja. Pa ipak, i kod Marxa se mogu uočiti razmišljanja primjerena vremenu u kojemu Marx stvara, razmišljanja potaknuta i obilježena određenim pozitivističko-determinističkim pristupima. Takve primjese u Marxovu mišljenju Petrović je smatrao, iako stvarnima, ipak marginalnima i akcidentalnima, i po kvantiteti i po važnosti koju zauzimaju u ukupnosti Marxova mišljenja.

Staljinizam, taj protulik i antipod marksizma (a ipak je sebe zvao marksizmom), okrenuo se prvenstveno tim i takvim dijelovima Marxova mišljenja, pritom, naravno, odbacujući i negirajući samu srž Marxove misli. Okrenuvši se biti Marxove misli, Petrović je istodobno započeo kritiku i destrukciju staljinističkog, vulgarnog i dogmatskog pristupa i interpretacije Marxove misli. Petrović je uistinu uspio ono čemu su mnogi, koji su se nazivali marksistima, težili. On je uspio izvršiti briljantnu interpretaciju Marxove misli respektirajući pritom cjelokupnu tradiciju zapadnog mišljenja (posebno klasični njemački idealizam, Heideggera i marksističke suvremenike), ali i više od toga (upravo ga to i čini posebnim), on je na polazištu i tragu Marxa, realizirajući njegove najbolje mogućnosti, stvorio i nove, oblikujući tako jedno novo mišljenje, u bitnome povijesno, koje je izborilo poziciju originalnog i Marxovu duhu primjerenog mišljenja.

Započinjući prvu od svojih središnjih knjiga pitanjem o autentičnom marksizmu, Petrović iznosi na vidjelo jedno važno pitanje marksizma 20. stoljeća.⁷ To, naravno, nije bilo jedino važno pitanje, nije bilo ni najvažnije pitanje marksizma u 20. stoljeću, ali je ono bilo višestruko indikativno za razumijevanje Marxa i marksističke tradicije.

Najvažnija inačica toga pitanja jest pitanje o autentičnom i neautentičnom Marxu. Promišljanjem toga pitanja Petrović dolazi do važne distinkcije unutar samoga marksizma, one koja će uvjetovati svaku drugu. Naime, on time dolazi do razdvajanja onoga što pripada Marxovoj misaonoj ostavštini ili je mišljeno na Marxovom tragu od onoga što ne pripada Marxu niti je mišljeno na njegovom tragu.

Kritika staljinizma

Staljinizam, koji je krajem Drugog svjetskog rata bio planetarno prisutan kao dominantna verzija marksističke filozofije, prijetio je potpunim zatiranjem i uništenjem najboljih misaonih dosega Marxova stvaralaštva, i ne samo njega, već je u svojoj represivnoj dogmatičnosti prijetio ušutkivanju kritičke misli kao takve. Prema Petroviću, kritika staljinizma se postavila kao nužan i prijek zadatak u zaštiti kritičke misli, pa, naravno, i marksizma kao njezina, po svoj prilici ne jedino dobrog, ali svakako najboljeg, dijela. Petrović ističe:

»... kritika staljinističke koncepcije filozofije nije značila napuštanje nego obnovu i preporod marksizma u filozofiji.«⁸

Staljinizam je – prema Petroviću – dosljedan pokušaj negacije i zatiranja Marxove misli i u teoriji i u praksi. On je obilježen grubim vulgarizacijama, iskrivljavanjima, parcijalnim tumačenjima, ukrućivanjima te negacijom osnovnih postavki cjelokupnoga Marxova mišljenja.⁹

Zbog toga što je staljinizam negacija onoga najboljega u Marxovu mišljenju, Petrovićeva se kritika staljinizma, prema njegovim vlastitim riječima, nije iscrpljivala samo na teorijskom promišljanju i suprotstavljanju staljinizmu, nego je također smjerala pronalaženju načina ostvarenja temeljnih postavki Marxova mišljenja u konkretnim društveno-historijskim okolnostima.

Petrovićevo vraćanje izvornom Marxu podrazumijevalo je slobodno i kritičko istraživanje cjelokupne Marxove baštine. Dogmi i kontroli u takvom pristupu nije bilo mjesta. Označavajući »staljinizam kao zaokruženi sistem jednom zauvijek utvrđenih dogmi«,¹⁰ Petrović mu suprotstavlja mišljenje na tragu Marxa kojemu je, strano bilo kakvo dogmatiziranje ili bilo kakva intervencija osim slobode stvaralačkog subjekta. Važnost Petrovićeve kritike staljinizma u najmanju je ruku trostruka.

S jedne strane, kritika staljinizma je pokušaj i jedini put k oslobođenju od staljinističkog jarma. S druge strane, kod Petrovića kritika staljinizma ujedno je i povratak izvornom marksizmu. Naposljetku, kritika staljinizma nužno usmjerala, opisujući i negirajući njegove temeljne osobine, prevenciju mogućeg nastanka staljinističke prakse.

Upravo je na planu opisa temeljnih obilježja staljinizma te u njihovoj negaciji, Petrović, uz Milana Kangrgu, napravio najviše unutar tadašnje jugoslavenske filozofije, ali i u svjetskim razmjerima. Spriječen smrću nije uspio izvršiti, njemu tako primjereno, oštromno raskrinkavanje nove verzije staljinizma koji je zahvatio ove naše prostore početkom devedesetih godina 20. stoljeća.

Jedna od važnijih značajki staljinizma je ustoličenje četvorice klasika marksizma. Marx, Engels, Lenjin i Staljin tako unutar staljinizma predstavljaju početak i kraj ne samo filozofije nego i mišljenja kao takvoga. Oni su prema staljinističkom mišljenju rekli sve bitno što se imalo reći i o čovjeku, i o svijetu, i o prirodi itd. Međutim, prava je istina da u staljinizmu od Marxa nema gotovo ničega, od Engelsa nešto malo više (uglavnom vezano za koncept dualiteta duha i materije te neka razmišljanja o dijalektici), od Lenjina još više (ali ipak relativno malo), ali zato od Staljina ima sve. Jedna od najočitijih vulgarizacija Marxa unutar staljinizma jest i dioba Marxa na »mladoga« i »staroga« Marxa.¹¹

7

Filozofija i marksizam, Naprijed, Zagreb 1965. Ovdje će se citirati po Petrovićevim *Odabranim djelima*, Naprijed–Nolit, Zagreb–Beograd 1986., gdje je ta knjiga uvrštena u prvi svezak pod naslovom *Filozofija prakse*.

8

G. Petrović, *Filozofija prakse* (u *Odabranim djelima*), str. 20.

9

Upravo se Petrovićevoj kritici smije pripisati zasluga što je u našoj filozofiji općim mjestom postao uvid u to da je »ono što smo imali u marksizmu kao odgovor na mnoga pitanja odmah nakon drugog svjetskog rata bio... uglavnom staljinizirani, dakle *dogmatski tip marksizma*. Dogodilo se tako da je pod imenom marksizma bilo u opticaju ono što najčešće s Marxovom naukom nije imalo mnogo veze«. (Vjekoslav Mikecin, *Marksizam i revolucija*, Kulturni radnik – Školska knjiga, Zagreb 1978., str. 59–60.)

10

G. Petrović, *Filozofija prakse* (u *Odabranim djelima*), str. 21.

11

Neoskolastik Stjepan Sirovec naglašava bitnu ulogu Gaje Petrovića u razaranju ove vulgarizacije, te ističe kako je Petrović cijepanje Marxa na »mladoga« i »staroga« razorio posredstvom argumentacije kojom se dokazuje bitno jedinstvo Marxove filozofije, kao i bitna prisutnost teme otuđenja u cjelini Marxova opusa, a ne samo u *Ranim radovima* (usp. Stjepan Sirovec, *Ethik und Metaethik im jugoslawischen Marxismus*, Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich 1982., str. 63). Zanimljivo je da Sirovec smatra Petrovićevo kritiku »birokratskog socijalizma« najradikalnijom u okviru tadašnjega jugoslavenskog marksizma (isto, str. 384).

Nije to jedina dioba »klasika«. Staljinizam je i Lenjina razdjelio na »privatnoga (starog)« i »javnoga (mladog)« Lenjina. Ta staljinistička razdioba »klasika marksizma« na vremenske periode »mladih« i »starih« imala je i te kakvo praktično značenje. Naime, tako razdijeljeni »klasici« su bili pogodniji za manipulaciju. Odbaciti »mladoga« Marxa i »staroga« Lenjina više nije bio nikakav problem, a sve se to lijepo uklapalo u staljinističku, metafizičku koncepciju. Sve one marksiste koji nisu mislili prema jasno zadanim i čvrsto ustoličenim staljinističkim principima, staljinizam je proglašavao antimarksistima ili revizionistima i kao takve ih odbacivao. A nemarksističke filozofije *de facto* nisu ni postojale (ili su bile predznanstvene ili neznanstvene). Sve je ovo Petrović zapazio i naveo kao značajke staljinizma. Ali na ovome se prema njemu stvar ne iscrpljuje.

Za staljinizam je, prema Petroviću, karakteristično i podčinjavanje filozofije politici. Prema tom konceptu, vrhovna instancija filozofskog promišljanja je svemoćna Partija koja filozofiji propisuje zadatke i kontrolira učinjeno i na taj način filozofiju čini sluškinjom politike (podudarnosti sa srednjovjekovnom koncepcijom podčinjavanja filozofije teologiji su očite). Petrović je staljinističkom ustoličivanju klasika suprotstavio činjenicu da od tih tzv. klasika, osim Staljina, u staljinizmu ništa i nema izuzev nekih, u osnovi nebitnih i neuspjelih koncepcija Engelsa i Lenjina. Staljinističkoj koncepciji »mladih« i »starih« »klasika« Petrović je suprotstavio kontinuitet mišljenja i cjelovitost djela, što, naravno, ne znači da i unutar njih nema proturječnosti i promjenjivih tendencija razvoja. Petrović u odnosu na staljinističko odbacivanje cjelokupne filozofije prije marksističke i one nemarksističke naglašava vrijednost i važnost i tih pristupa istini, te ujedno pronalazi niz dodirnih točaka između marksističke filozofije i nemarksističkih filozofija.

O podčinjavanju filozofije bilo kojoj drugoj disciplini duha kod Petrovića nema govora. Slobodno stvaralaštvo, ostvareno kao radikalna kritika svega postojećega, početak je i nužan preduvjet filozofskog mišljenja. Takvo se, dakle istinsko mišljenje onda ostvaruje ne samo kao promišljanje nego i kao mijenjanje svijeta.¹²

Petrović je također uočio svu promašenost naziva »dijalektički materijalizam«, koji je staljinizam koristio kao naziv svoje inačice marksističke filozofije. U takvoj filozofiji u kojoj su zastupljeni pojmovi *dijalektika, priroda, materija, svijest, duh, kretanje, kvantiteta, društvo, kvaliteta*, nigdje se ili vrlo malo spominje *čovjek* (pa ipak joj to nije smetalo da se nazove marksističkom). Ta je filozofija, dijeleći strogo materiju i duh i dajući materiji primat pred duhom, gle čuda, »zaboravila« da postoji čovjek. Po njoj, čovjek je, za razliku od duha i materije, apstraktan, pa o njemu ne treba ni govoriti. Takvom vulgarnom razdvajanju duha i materije i takvoj bestidnoj simplifikaciji i eliminaciji čovjeka, Petrović suprotstavlja duboko humanističku Marxovu viziju čovjeka. On u tom smislu kaže:

»Marxova osnovna filozofska intencija nije definiranje materije ili duha, nego oslobođenje čovjeka, revolucionarno mijenjanje svijeta u kojem 'general i bankar igraju veliku ulogu, a čovjek kao čovjek, naprotiv, samo vrlo bijednu'.«¹³

Čovjek koji u »dijalektičkom materijalizmu« biva eliminiran kao apstrakcija po Petroviću zauzima ključno mjesto u Marxovu mišljenju te je utoliko čovjek središte Marxova promišljanja. Petrović za čovjeka, nasuprot »dijalektičkom materijalizmu«, tvrdi da je on biće prakse:

»A čovjek je praksa znači: čovjek je univerzalno stvaralačko i samostvaralačko biće, čovjek je društvo, sloboda, historija i budućnost.«¹⁴

Petrović je nadalje pokazao da je staljinistički koncept dijalektike umnogome različit i suprotstavljen Marxovu, Engelsovu i Lenjinovu konceptu dijalektike. Nasuprot staljinističkoj koncepciji materijalizma, koja se ogleda u bitnoj razdvojenosti duha i materije, Petrović ističe da Marx zastupa »‘provedeni naturalizam ili humanizam’ koji se razlikuje ‘kako od idealizma, tako i od materijalizma, a istovremeno je njihova istina koja ih ujedinjuje’«. ¹⁵ Velika je zasluga Gaje Petrovića što je sustavno razradio pristup cjelovitome Marxu. Kad Petrović kaže:

»‘Mladi’ i ‘stari’ Marx u suštini je jedan isti: Marx borac protiv samootuđenja, raščovječenja, eksploatacije; Marx borac za puno očovječenje čovjeka, za svestrano razvijanje njegovih ljudskih mogućnosti, za uništenje klasnog društva i ostvarenje asocijacije u kojoj je ‘slobodan razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve’«. ¹⁶

on tom svojom tvrdnjom opovrgava svaki staljinoidni pokušaj podjele Marxa. ¹⁷ Ova tvrdnja implicira više zaključaka koje je Petrović iznio i potkrijepio navodima iz Marxovih djela. Može se razumjeti da je u centru Marxa misaonog interesa čovjek. Baš zato što on sve promišlja kroz čovjeka i za čovjeka, on je prvenstveno filozofski i spekulativni mislilac, a ne samo ekonomski znanstvenik kako ga mnogi rado nazivaju, u prvom redu staljinistički ideolozi.

Određenje čovjeka

Petrović je briljantno uočio da za razliku od mnogih parcijalnih određenja čovjeka prisutnih u filozofiji, a pogotovo u staljinističkoj varijanti, u tzv. dijalektičkom materijalizmu (čovjek se tu doduše puno i ne spominje, pa ni definira, a kad se spominje, spominje se uvijek u parcijalno-simplificiranom obliku), Marxovo određenje čovjeka ne smjera samo na zbroj njegovih osobina ili sfera, nego teži za tim da odredi »opću strukturu njegovog odnošenja prema svijetu i prema samom sebi«. ¹⁸ Petrović o tome dalje kaže i naglašava:

»Čovjek je za Marxa ono bivstvjuće koje bivstvuje na način prakse«. ¹⁹ »... da takvo određenje prakse kao univerzalne stvaralačko-samostvaralačke djelatnosti, kao djelatnosti kojom čovjek preobražava svoj svijet i samoga sebe dominira kod Karla Marxa.« ²⁰

Polazeći od takvog određenja čovjeka Petrović dolazi i do zaključka da je čovjek uvijek u postajanju, u realizaciji svojih »historijski kreiranih ljudskih mogućnosti«, ²¹ ali i u neprestanom stvaranju novih te utoliko čovjek nije samo prošlost ili sadašnjost nego u bitnome budućnost.

12

Vidi G. Petrović, *Filozofija prakse* (u *Odabranim djelima*), str. 32.

13

Isto, str. 34.

14

Isto.

15

Isto, str. 41.

16

Isto, str. 44.

17

Među brojnim interpretima na važnost Petrovićevih uvida u kontinuitet Marxove misli

upućuje i Vjekoslav Mikecin (usp. *Marksisti i Marx*, Globus, Zagreb 1982., str. 306).

18

G. Petrović, *Filozofija prakse* (u *Odabranim djelima*), str. 62.

19

Isto.

20

Isto, str. 93.

21

Isto, str. 94.

Epohalni obrat u tradiciji čitavog zapadnog poimanja čovjeka izvršio je Marx svojim poimanjem otuđenja. Petrović dobro zapaža da iako Marx definira različite oblike otuđenja:

»Po Marxu, suština je samootuđenja u tome što čovjek istovremeno otuđuje i nešto od sebe i sebe od nečega, naime, u tome što on otuđuje *sebe sama* od *samoga sebe*.«²²

Uz Marxa kao relevantnog mislioca otuđenja Petrović navodi i Heideggera. Petrović ističe da je razlika u Heideggerovom poimanju otuđenja naspram Marxovog poimanja otuđenja u tome što Heidegger smatra da je otuđenje »jedan nužan strukturni moment čovjekova postojanja.«²³

Za razliku od Marxa, po Heideggeru otuđenje bi bilo čovjekov neumitan usud, koji, čini se, ipak ne isključuje mogućnost čovjekova autentičnog bivstvovanja. Polazna Petrovićeva tvrdnja vezana za otuđenje i razotuđenje jest ta da je otuđenje kao takvo, pa onda i razotuđenje vezano isključivo za čovjeka. Zbog toga se za razrješenje pitanja otuđenja podrazumijeva cjelovito promišljanje čovjeka. Pošavši od Marxa, Petrović dolazi do određenja i definicije pojma *čovjek*. O Marxovu određenju čovjeka Petrović kaže:

»Mislim da izložena interpretacija odgovara osnovnim intencijama i cjelokupnom duhu filozofiranja samog Marxa, a da ispravno interpretirano Marxovo shvaćanje čovjeka nije ni najmanje zastarjelo; ono predstavlja ne samo dosad najuspješnije objašnjenje čovjekove suštine, nego i najbolju teorijsku osnovu praktične borbe za čovjekovo oslobođenje.«²⁴

S jedne strane, Petrović ovom tvrdnjom govori o aktualnosti i relevantnosti Marxova pristupa čovjeku, a s druge strane, govori da je taj pristup najpogodniji za praktičko ostvarenje čovjekove slobode. Marxov pristup iskazuje mu se kao najuspješniji u težnji čovječnom čovjeku. Međutim, tu se ne govori samo o relevantnosti ili uspješnosti praktičke primjenjivosti, nego i o valjanom tumačenju Marxove misli. To govori, s jedne strane, o tome da aktualnost i relevantnost Marxove misli o čovjeku ovisi o interpretativnom pristupu, s druge strane, ona govori da se Marxova misao može različito interpretirati i da su dogmatsko-kanonski pristupi Marxovoj misli neprimjereni i štetni zbog sužavanja horizonta primjerene interpretacije.

Moglo bi se prigovoriti Petroviću da razdiobom interpretacija Marxovih djela na ispravne i neispravne čini istu grešku kao i oni koji joj pristupaju dogmatsko-kanonski. Međutim, taj je prigovor lako oboriv budući da Petrovićeva podjela nije samo plod osobnog afiniteta, nego dosljednog i konzistentnog mišljenja na Marxovim premisama, ali ne uzetim parcijalno i izvan konteksta, kako to čine dogmatičari, nego zahvaćajući cjelinu djela. Petrović ne inzistira na apologiji Marxovih tvrdnji, nego na razumijevanju i razvijanju. Petrović ondje gdje bi uočio proturječnost i nedorečenost, ili pak neodrživost pojedine Marxove tvrdnje ili pristupa, reagirao bi kritički. Pritom bi osvrtnjem na Marxovo rješenje nudio svoje rješenje.

Postavlja se pitanje: što Petrović uzima kao kriterij razdiobe interpretacija Marxa na ispravne i neispravne? Njegov najvažniji, iako ne jedini kriterij (prethodno smo naveli Petrovićeve referencijalne točke pri razdiobi staljinizma i marksizma), jest odnos interpretatora prema Marxovu određenju čovjeka. Petrović pronalazi u Marxovu djelu takvo određenje čovjeka koje se ne temelji na pojedinim njegovim tvrdnjama, nego na ukupnosti njegova stvaralaštva. Petrović misli kako je Marxu strano određenje čovjeka kao životinje koja pravi oruđe ili kao ekonomske životinje.

Takvi su pristupi čovjeku produkt neispravne interpretacije Marxova djela, one koja u svojoj vulgarnoj parcijalnosti iskrivljuje Marxove tvrdnje, svjesno ih i namjerno podređujući vlastitim duhu, ali suprotstavljenom Marxovu mi-

šljenju, dakle antihumanim osobnim interesima i ciljevima. Marx je mislilac cjelovitog čovjeka, koji nije rascjepkan na međusobno odvojene »sfere« koje se u takvoj odvojenosti prikazuju kao čovjeku nadmoćne i određujuće ili, kako to Petrović kaže:

»Zato ono što čovjeka čini čovjekom nije njegova 'glavna sfera', nego opći način njegova bivstvovanja, opća struktura njegovog odnošenja prema svijetu i prema samom sebi, ono što Marx naziva riječju 'praksa'.«²⁵

Dva su najznačajnija doprinosa Gaje Petrovića:

1. Raskrinkavanje antimarksovskih pozicija, a koje su sebe nazivale marksističkima (posebno staljinizma) i
2. iznimno originalno i snažno razvijanje najboljih mogućnosti sadržanih u Marxovu djelu te stvaranju novih na temelju njihove realizacije.

Budući da je među filozofskom i širom javnošću vremena u kojemu Petrović djeluje bilo široko rasprostranjeno mišljenje kako je koncepcija čovjeka kao »ekonomske životinje« izvorna i Marxovu mišljenju primjerena koncepcija, Petrović se uhvatio u koštac s tim shvaćanjima i dosljedno ih je pobijao neoborivim argumentima i logikom. Pritom, naravno, što je vidljivo iz njegova djela, nema riječi o apriornom (dogmatskom) odbacivanju, nego, dapače, riječ je tu o dubinskoj analizi i vrednovanju na njezinu temelju.

U kontekstu diskusije o čovjeku kao »ekonomskoj životinji« i pitanja o bazi i nadgradnji, koje je bilo nerazdvojno s tom koncepcijom, Petrović je ponudio svoje viđenje tog koncepta i tog pitanja. Staljinisti su isticali shemu »baze i nadgradnje« kao točan i iscrpan model ljudskog društva kroz čitavu historiju. Bazu je po njima predstavljala ekonomija, a nadgradnju sve ostale »sfere« čovjeka i društva (primjerice politika, kultura, pravo, religija itd.). Pritom su u tim staljinističkim pristupima postojala dva interpretativna pravca. Jedni su, naime, tvrdili da je ekonomski faktor apsolutno superioran svim ostalim faktorima i da svi ostali u potpunosti ovise o ekonomskom faktoru (bazi).

Kod onih koji su zastupali takav pristup, čovjek i ne može biti ništa drugo nego samo »ekonomska životinja«. Pristaše takvog pristupa naglašavaju apriornost ekonomskog faktora u konstituiranju ne samo pojedinih drugih faktora nego čitave »nadgradnje«. Takav se pristup, naravno, vrlo brzo pokazuje kao puko mehanicističko-determinističko simplificiranje čovjeka i društvenih odnosa. Međutim, mnogi kapitalistički ideolozi kroz historiju, pa i danas, namjerno i planski ističu da je ovo Marxova koncepcija, što, naravno, kako smo pokazali, nema veze s istinom, nego je, dapače, njezina čista negacija.²⁶ Oni, naravno, čine to zbog toga što žele na taj način diskreditirati čitavo Marxovo djelo, odnosno žele da laž nadvlada istinu (koje se oni i te kako imaju zašto bojati). To je, dakle, jedna pozajmica kapitalističkih ideologa od svoje braće po ideji i djelu, staljinista, a u cilju pobjede nad istinom.

Drugi staljinistički (metafizički) pristup pitanju »baze i nadgradnje« i koncepciji čovjeka kao »ekonomske životinje« nešto je blaži. Pobornici tog drugog

22
Isto, str. 97.

23
Isto, str. 101.

24
Isto, str. 104.

25
Isto, str. 105.

26
Dijelom to čini i Leszek Kołakowski (usp. *Glavni tokovi marksizma*, sv. I, BIGZ, Beograd 1980.), iako se on trudi izigravati objektivnost, za razliku od otvorene ideološke apologetike više drugih autora među kojima se svojim utjecajem ističe Friedrich A. Hayek (usp. *Put u ropstvo*, KruZak, Zagreb 2001.)

pristupa tvrde kako je Marx zastupao da postoji više različitih sfera čovjekove djelatnosti, da su te sfere u međusobnom suodnosu i da pritom »ekonomska sfera« određuje sve ostale. Oni, za razliku od prvih, smatraju da »ekonomska sfera« nije jedina odlučujuća, ali svakako jest najbitnija »sfera«. Zastupnici ovakvoga pristupa, sukladno rečenome, zastupaju tezu da čovjek, doduše, nije samo »ekonomska životinja«, ali jest primarno »ekonomska životinja«. Gotovo je suvišno davati objašnjenje da je i ova koncepcija, u osnovi sasvim identična prvoj, ništa više doli čisto metafizičko po formi i staljinističko po intenciji obesmišljavanje problema. To su zastupali više-manje svi sovjetski »filozofi«.

Petrović se suprotstavlja ovakvim shvaćanjima, i to obaranjem njihovih početnih premisa. Njegovo raskrinkavanje ovakvih pozicija započinje raskrinkavanjem same terminologije koja se koristi sasvim proizvoljno, a onda su i tvrdnje koje ih sadržavaju u najmanju ruku promašene. Naime, Petrović ističe da ti različiti faktori odnosno te različite čovjekove »sfere«, a koje spominje i kojima operira staljinistički usmjeren pristup Marxu, nisu, kako to tvrde staljinisti, stari koliko i čovjek, nego su tek proizvod pojedinih historijskih epoha. U shemi »baze-nadgradnje« pojmovi poput *države, klase, politike, prava, religije* igraju presudnu ulogu utoliko što su oni sastavni dio same sheme i transformacija u njoj. Budući da one nisu trajne nego historijski uvjetovane pojave, sasvim je jasno da shema »baze i nadgradnje« nije opća i univerzalna, nego da se odnosi na pojedine historijski uvjetovanje društvene organizacije. Stoga Petrović ističe da je sam Marx u svojim radovima u kojima spominje postojanje više različitih, ali međusobno uvjetovanih sfera čovjekova postojanja, isticao da su one vezane isključivo za pojedina društva u historijskom slijedu i poimenice ih spominje (azijatski, antički, feudalni i buržoaski).

Petrović uočava da Marx, dakle, kad spominje »bazu i nadgradnju«, ne spominje društva prije ovih konkretno nabrojanih društava, a ni ona poslije ovih društava. Postavlja se pitanje koja je prava priroda tih antimarksovskih pristupa, a koji su sebe nazivali marksističkima?

Prvo, ta je staljinistička koncepcija »baze i nadgradnje«, zbog činjenice da je prema njoj taj odnos »baze i nadgradnje« trajan, univerzalan i nepromjenjiv, bitno metafizička. Ona pretpostavlja svijet takav kakav jest, bez mogućnosti promjene. Drugo, zbog toga što je metafizička, ona nije revolucionarna, dapače, ona je antirevolucionarna. Iz nje se ne može nipošto izvoditi kritika postojećih odnosa, nego apologija, ona nipošto ne pruža teorijsku mogućnost praktične provedbe radikalne transformacije postojećih društvenih odnosa i svijeta u cjelini, nego tek blijeđu i slabunjavu obranu postojećeg.

Nasuprot ovome, Petrović uočava da kod Marxa »u historiji postoji samo jedan faktor, društveni čovjek«,²⁷ a da je bitak svih ostalih »faktora« otuđen, odnosno oni su kao takvi proizvod lažne svijesti ili, kako Petrović piše:

»Na pitanje o teoriji faktora možemo u duhu Marxa odgovoriti: Teorija faktora nije slučajan rezultat logičke pogreške. Prirodno je da se društvena misao klasnog društva kreće u okviru teorije faktora, jer je to društvo otuđeno društvo, rascijepljeno na međusobno nezavisne i sukobljene sfere. Teorija faktora dobro prikazuje neposrednu faktičnost toga društva, ona samo previda da je društvo čiju spoljašnost tačno prikazuje – otuđeno, onečovječeno društvo, a da je čovjek stvarno ne samo ono što faktički jest nego i ono što može i treba da bude.«²⁸

Praksa kao sloboda

Ne samo što odnos »baza–nadgradnja« prema Marxu nije trajan, nego je on u novom, besklasnom društvu, to jest društvu očovječenog čovjeka kojega je Marx promišljao i mišlju anticipirao, nepostojeći. U tom društvu neće posto-

jati rascjepkani čovjek različitih sfera u međusobno više ili manje antagonističkim odnosima, nego cjeloviti i slobodni čovjek kao biće prakse. To, naravno, ne znači da u tom društvu neće postojati različite manifestacije društvene stvarnosti, ali one neće kao apstraktne utvare gospodariti čovjekom, nego će čovjek upravljati njima i određivati ih. Određujući čovjeka kao biće prakse, Petrović poblizje definira samu praksu. Prema Petroviću:

»Praksa je, prije svega, jedan određeni modus *bivstvovanja*, modus bivstvovanja koji je svojstven jednom određenom bivstvujućem (čovjeku), a nadilazi i principijelno se razlikuje od svih drugih modusa bivstvovanja. ... Praksa je *slobodno* bivstvovanje, stvaralačko bivstvovanje, *historijsko* bivstvovanje, praksa je bivstvovanje kroz *budućnost*.«²⁹

Petrović usto ističe: »Sloboda je jedan od bitnih momenata prakse. *Nema prakse bez slobode, ni slobodnog bivstvovanja koje ne bi bilo praksa*.«³⁰ Nakon razmatranja više različitih pristupa definiranju pojma slobodnog čovjeka, Petrović dolazi do vlastitog određenja: »*Slobodan je čovjek samo kad ono kreativno u njemu određuje njegovo djelo, kad on svojim djelom pridonosi proširenju granica ljudskosti*.«³¹ Sloboda je prema Petroviću relativna zbog toga što nema apsolutno slobodnih i apsolutno neslobodnih ljudi.

Međutim, izuzetno važno jest to da je stupanj slobode/neslobode čovjeka uvijek njegovo vlastito djelo; nitko drugi doli čovjek sam ne odlučuje o svojoj slobodi, pa ni onda kada nam stvari na prvi pogled izgledaju drukčije. Svaki čovjek posebno stvara prostor vlastite slobode. Kao što pojedinci mogu biti više ili manje slobodni, tako i društvo može biti više ili manje slobodno. Odnos pojedinca i društva po pitanju slobode sam je po sebi interaktivan. Bez slobodnog pojedinca, nema slobodnog društva, međutim, i u neslobodnim društvima, naravno, mogu postojati slobodni pojedinci. Ali tu valja biti oprezan zbog toga što neslobodna društva nastoje uništiti slobodnog pojedinca, dok slobodna društva nastoje omogućiti pojedincu slobodu. Naravno da vrijedi i obrnuto. I u slobodnim društvima postoje neslobodni ljudi, međutim, oni imaju društvene pretpostavke za razvoj vlastite slobode.

Sloboda se prema Petroviću može promatrati i kroz svoje aspekte, odnosno manifestacije. Tako se može govoriti o slobodi govora, rada, samoopredjeljenja itd. U vezi s tim Petrović naglašava da ako je pojedini aspekt slobode, pa makar bio samo jedan, zanjekani ili degradiran, tu nema slobode, tu ona iščezava. Baš zato što je u pitanju slobode povezanost pojedinca i društva snažna i dinamična, borba za slobodno društvo znači borbu za slobodnog pojedinca.

Sasvim je lako iz ranije rečenoga implicirati zaključak da nema slobodnoga društva u kojemu postoji eksploatacija čovjeka od čovjeka, u kojemu postoji bilo koji postupak i pojavnost nametanja raznih tvorevina otuđenog bitka (npr. klasa). U slobodnom društvu čovjekom ne smije upravljati nitko i ništa, osim njegove slobode u smislu slobodnog čovjeka, kako ga je odredio Gajo Petrović. Tako određen slobodan čovjek, zato što svoju slobodu poima kao *proširenje granica ljudskosti*, ne može koristiti svoju slobodu na neljudsko ponašanje jer tada i ne bi bio slobodan.³²

27
G. Petrović, *Filozofija prakse* (u *Odabranim djelima*), str. 126.

28
Isto, str. 130.

29
Isto, str. 138.

30
Isto.

31
Isto, str. 147.

32
Isto.

Praksisovcima se prigovaralo (kadikad dobronamjerno, kadikad zlonamjerno) da se nisu bavili ekološkom tematikom i problemima tehnike. Međutim, čitajući djela Gaje Petrovića (uz Milana Kangrgu, najvažnijeg predstavnika zagrebačkih praksisovaca), lako se uvjeriti da je i ta problematika bila također prisutna u njihovu teorijskom interesu. Petrović piše:

»U društvu iz kojeg su eksploatori eliminirani, čovjekovu slobodu ugrožavaju sredstva pomoću kojih saobraća s prirodom i s drugim ljudima (tehnika) i društveni oblici u kojima se to saobraćanje vrši (društvene organizacije i institucije).«³³

Otuđenje i samootuđenje

Problematika otuđenja višestruko se pojavljuje kao važno, pa čak i vodeće pitanje u Petrovićevoj djelu. To je sasvim razumljivo ako znamo da je centralni pojam i problem Petrovićeve razmišljanja i praktičnog djelovanja čovjek i njegov svijet.

Započinjući svoje istraživanje pojma otuđenja, Petrović se najprije obraća tradiciji klasičnoga njemačkog idealizma, i to ponajprije Hegelu. Hegelova koncepcija otuđenja utoliko je relevantna što Hegel uočava da je otuđenje pojavnost ne samo imanentna apsolutnom duhu nego i čovjeku. Upravo to Hegelovo uočavanje bitne istine otuđenja, dakle otuđenja čovjeka, preuzeo je Petrović kao ishodište svojih promišljanja pojma i pojavnosti otuđenja. Već na samom početku tog pothvata Petrović uočava nedostatnost Hegelove koncepcije otuđenja. Njezina se nedostatnost sastoji u tome što je ta koncepcija metafizička te je utoliko mogućnost djelovanja u smjeru razotuđenja poprilično ograničena. Naravno, pritom se misli na mogućnost čovjekova djelovanja ukoliko je u pogledu razotuđenja ono prema Hegelu ukorijenjeno u apsolutnom duhu. U tom dijalogu s tradicijom Petrović se također obraća i Feuerbachu. Po njemu je Feuerbach s pravom odbacio Hegelovu koncepciju otuđenja kao pojavnosti u bitnome (dakle u smislu i samoga nastanka i samoga razrješavanja), imanentne apsolutnom duhu; međutim, Petrović se ne zaustavlja na Feuerbachovom raskidanju umjetnih veza koje su stvorene preslikavanjem čovjeka u božanske sfere, već ide do Marxa, označivši ga kao prvog mislioca koji otuđenje promišlja u njegovoj biti. Ključna su tu dva Petrovićeve zapažanja:

»Samootuđeni čovjek je čovjek koji stvarno nije čovjek, čovjek koji ne realizira svoje historijski stvorene ljudske mogućnosti. Nesamootuđeni čovjek bio bi naprotiv čovjek koji je doista čovjek, čovjek koji se realizira kao slobodno, stvaralačko biće prakse.«³⁴

Također je u tom smislu indikativna i sljedeća Petrovićeve tvrdnja:

»Ono što Hegel i Marx nazivaju samootuđenjem jest otuđenje sopstva od sebe sama putem sama sebe.«³⁵

U prvoj i drugoj tvrdnji sadržani su mnogi važni zaključci čitavog Petrovićeve angažiranja o promišljanju otuđenja. Iako se on problemu otuđenja vraćao i u svojim kasnijim djelima, temelji njegove koncepcije otuđenja dani su upravo ovim postavkama.

Čovjek je, dakle, prema Petroviću, samootuđen onda kada nije pri svojoj biti, kada postoji veći ili manji otklon čovjeka od njegove biti. To pak kod Petrovića konkretno znači da je čovjek samootuđen onda kada se »ne realizira kao slobodno, stvaralačko biće prakse.«³⁶ Međutim, samootuđenje nije prvenstveno plod nekog vanjskog djelovanja, nego naposljetku ovisi o svakom

pojedincu posebno, jer iako vanjski utjecaji, primjerice društveno-političko uređenje, mogu poticati samootuđenje, završan i presudan korak u smjeru samootuđenja napravi osobno svaki pojedinac. Ako je to odluka koja se kao takva zaustavlja na pojedincu, sasvim je jasno da svaki pojedinac svojim angažmanom može utjecati na te društvene procese, odnosno on je taj koji stvara ili ne stvara samootuđenog sebe, baš kao i društvene pretpostavke i uvjete u smislu razotuđenja odnosno otuđenja.

Međutim, iz Petrovićeve prethodne definicije čovjekove biti kao »slobodnog, stvaralačkog bića prakse«³⁷ proizlazi i zaključak da čovjek u smislu svoje biti nikada nije dovršen niti čvrsto definiran. On je sam i po svojoj biti stalno povijesno (a samim time nužno i utopijsko) kretanje. Baš zato što je čovjek vazda nastajući, apsolutna je dezalijenacija u smislu da baš svaki čovjek bude potpuno neotuđen, prema Petroviću, nemoguća. No, moguće je stvaranje i ostvarenje takvog društva koje neće poticati otuđenje, nego će ga dapače svojim ustrojstvom i djelatnošću potiskivati radi što većeg razotuđenja pojedinca. Takvo bi društvo predstavljalo ostvarenje društvenih uvjeta razotuđenja.

Upravo zato što je takvo društvo moguće, treba ga i ostvariti, a, prema Petroviću, ono se ostvaruje u onom društvu koje je Marx nazvao humanističkim, čiji je prvi »stupanj« komunizam, a samosvijest socijalizam. Utoliko je, naravno, razotuđenje ne samo društveni i ne samo individualni čin nego se radi o čvrstoj povezanosti i međuvjetovanosti i individue i društva. Iako Petrović, prihvaćajući Marxovu analizu otuđenja, i sam tvrdi da postoje različiti oblici ili aspekti otuđenja, on naglašava da je samootuđenje ipak najviši i najvažniji oblik otuđenja iz kojeg proizlaze i u koji se vraćaju svi ostali oblici. Stoga samootuđenje i nije tek jedan od oblika otuđenja, nego je ono bit ili istina otuđenja.

Socijalizam, komunizam, humanizam

Raspravljajući o odnosu politike i filozofije u socijalizmu, Petrović nanovo definira pojmove politike, filozofije i socijalizma i daje vrhunski doprinos mišljenju epohe. U tom je smislu najvažnija njegova definicija socijalizma. Iako ističe da je ta definicija sadržana u Marxovim djelima, što je naravno sasvim točno, ipak se ne bismo složili da je njezino definiranje tek stvar pravilnog shvaćanja Marxa, mislimo da je posrijedi ne samo pravilno shvaćanje nego i vlastito promišljanja u duhu Marxove poruke.

Prema Petroviću, staljinistička (a i klasična marksistička) koncepcija razvoja prema shemi *kapitalizam – diktatura proleterijata – socijalizam – komunizam* nije utemeljena u Marxovu promišljanju, nego je, iako samo jednim dijelom kod Marxa prisutna, sasvim krivo izvedena, postavljena i interpretirana. Suprotno, *komunizam* je prva faza nastanka istinski ljudskog društva očo-

33

Isto, str. 153. U tom je smislu vrlo zanimljiv i indikativan i sljedeći Petrovićev izvod: »Oni ma koji u prvi plan ističu problem slobode sa tehnikom, prigovara se da jedno akutno pitanje kapitalizma nekritički presađuju u socijalizam. 'Tehnika' je puki instrument, koji u kapitalizmu može biti opasan, ali u socijalizmu postaje 'poslušan'. I u ovom prigovoru ima 'nešto'. Ali *atomska bomba neće početi da proizvodi jestive pečurke čim na nju nalijepimo socijalističku etiketu.*« (Isto)

34

Isto, str. 157.

35

Isto, str. 163.

36

Isto, str. 157.

37

Isto.

vječenog čovjeka, *humanizma*. Značajka je komunizma ukidanje privatnog vlasništva i bilo kakve eksploatacije i dominacije čovjeka nad čovjekom, a humanizam je kraj toga procesa ukidanja svih društvenih uvjeta koji su uvjeti za produkciju otuđenja, odnosno uvjeti za nastanak i održavanje neautentičnog čovjekova bivstvovanja.

Filozofija i politika nisu – prema Petroviću – neke razdvojene sfere unutar čovjekove djelatnosti u tom mogućem budućem društvu nazvanom *humanizam* jer je to društvo cjelovitog čovjeka, ne rascjepkanog na sfere, dimenzije ili razine. U humanizmu je čovjek i filozof i političar jer su i filozofija i politika postale istinski čovječne (one gube svoju metafizičku samostojnost izraženu mnogim »transcendentnim« maglinama i vraćaju se svome izvoru, dakle, nanovo postaju imanentne čovjeku jer čovjek jest *zoon politikon*, ali i *zoon filozofikon*, i to ne separatno, nego u jedinstvu i u punini). Humanizam jest društvo čovjeka autentičnog bivstvovanja koji konstituira odnose imanentne autentičnom bivstvovanju.

Prema Petroviću, i Marx i Heidegger pitanju autentičnog bivstvovanja uopće prilaze preko smisla čovjekova bivstvovanja. On u tom smislu daje i svoj odgovor i na Marxovu i Heideggerovu koncepciju pristupa temeljnom pitanju suvremenosti:

»Na pitanje koje smo postavili u početku: ‘Da li je praksa samo jedan među mnogim modusima bivstvovanja ili je ona u nekom izuzetnom odnosu prema bivstvovanju?’ možemo dakle odgovoriti drugim pitanjem: Nije li praksa onaj najautentičniji ‘modus’ bivstvovanja koji nam jedini otkriva smisao bivstvovanja, pa stoga i nije neki poseban modus već razvijena nit bivstvovanja? Nije li stoga praksa ono ishodište koje nam omogućuje da sagledamo i bit neautentičnih ‘nižih’ oblika bivstvovanja i smisao bivstvovanja ‘uopće’?»³⁸

I u tom prijedlogu nadmašivanja antiteze Marxa i Heideggera o autentičnom bivstvovanju Petrović se iskazuje kao kreativan mislilac modernoga vremena.

Gracijano Kalebić

Freedom and Alienation

On Thought of Gajo Petrović

Abstract

The work of Gajo Petrović is at the very top of the 20th century European philosophy. He is one of the most important and the best known Croatian philosophers. The work of Gajo Petrović is extremely wide. It starts with ontology and anthropology, stretching over logic to historical philosophy and history of philosophy. He wrote about some of the most important contemporary philosophers (especially Martin Heidegger) but the basic point in Petrović's work is the thoughts of Karl Marx. He analysed Marx's heritage and very successfully developed and implemented it in own particular metaphilosophical conception, contributing to solving some of the basic issues of the modern human being like freedom, alienation, selfalienation and the possibility of authentic human being.

Keywords

Gajo Petrović, philosophy, marxism, authentic being, freedom, alienation, selfalienation, humanism